

Венера з Дрогобича (замість вступу)

2002 рік було оголошено ЮНЕСКО роком Бруно Шульца. Відзначалася сота річниця від дня народження письменника в Дрогобичі та п'ятдесята – його вбивства на вулиці дрогобицького гето.

Однак уваги потребують не ці круглі дати, а визнання – і то міжнародне – творчості автора «Динамонових крамниць».

Протягом декількох останніх десятиліть воно зростало без підтримки державних установ, спонсорів або меценатів. Вистачало захоплення чергових поколінь читачів, яке від початку супроводжувало творчість Шульца. Достатньо згадати прізвища його перших прихильників: Станіслав Ігнацій Віткевич (котрий називав Шульца «геніальним митцем»), Зоф'я Налковська (що їй Шульц завдячував публікацією своїх творів), Вітольд Гомбрович (хто вважав прозу Шульца вищим рівнем польської літератури), Вацлав Берент, Болеслав Лесьмян, Зенон Пшесмицький, Леопольд Стафф, Юзеф Вітлін і багато інших, як от Антоній Слонімський та Юліан Тувім, а після війни – Артур Сандауер і Єжи Фіцовський, а також вже кілька поколінь молодших читачів. Решту зробила для Шульца його власна творчість: переклади на німецьку, англійську, французьку, італійську, іспанську та багато інших мов перетворили його на одного з найбільш відомих, а водночас – загадкових польських письменників ХХ століття¹.

¹ Див. J. Jarzębski, *Schulz*, Wrocław 1999; *Białe plamy w schulzologii*, ред. M. Kitowska-Łysiak, Lublin 2010.

«Нині Бруно Шульц уже є власністю читачів кількома мовами світу, – писав у 1972 році Анджей Хцюк, – його вже забрала легенда»².

Однак Шульц – як і ті, хто відразу ж його визнали: Берент і Лесьмян або Віткевич і Гомбрович – завжди належав до письменників елітарних, чия популярність ніколи не мала масового характеру.

У ній-бо немає нічого, що можна вважати модним або популярним, типовим або соціально чи політично актуальним. Навпаки – Шульц виткав свою прозу з усього, що в тридцяті роки радше відкидалось, аніж розшукувалось, радше нехтувалось, аніж цінувалось. Мова про ліричність і невловиму поезію його стилю, відсутність чіткого сюжету, вільну композицію, що позбавляє окремі твори очевидного висновку, розповідь настільки розгалужену, аж читач губиться у лабіринтах часу та простору, неясних фантазій і настільки ж невизначеної реальності, і, нарешті, відсутність чітких значень, «змісту», ідеї чи основної думки.

До всього літературна творчість Бруно Шульца кількісно мала – всі оповідання включно з есе та листами можна вмістити в одному і далеко не товстому томі. А проте знадобилось не більше кількох десятків років, аби його твори здобули широке визнання як одне з найбільших мистецьких досягнень польської літератури ХХ століття. Безсумнівно, це зумовлено майстерністю Шульцевої мови, чия приголомшлива метафоричність, багатозначність і надзвичайна сугестивність не має собі рівних у літературній польській мові.

Однак у суспільному сприйнятті образ письменника формують не лише його твори. Сьогодні зацікавлення Шульцом простягається не тільки на його малярство (він-бо був насамперед художником) і письменництво – слід пам'ятати, що крім оповідань він також залишив шедеври есеїстики та епістолографії – а й на всю його біографію, яка стала знаковою для його народу, покоління, місця і часу, в якому він жив.

Шульц народився у польськомовній родині юдейського віросповідання. З дитинства він вільно володів німецькою. Закінчив

² А. Chciuk, *Ziemia księżycowa. Druga opowieść o Księstwie Bałaku*, Warszawa 2002, с. 65. Укр. Хцюк Анджей «Атлантида: Розповідь про Велике Князівство Балаку; Місяцева земля: Друга розповідь про Велике Князівство Балаку». Пер. із пол. Н. Римська. Київ: Критика, 2011. С. 389. Далі – А. Хцюк «Атлантида...».

Дрогобицьку гімназію, потім вивчав архітектуру у Львівському політехнічному (на факультеті суходільного будівництва), потім кілька років жив у Відні, де коротко продовжив архітектурні студії (у віденській вищій школі), а потім двічі спробував (невдало) вступити до знаменитої віденської Академії красних мистецтв³.

У його творчості можна знайти типові для останнього періоду австро-угорської монархії риси сецесії та експресіонізму. Точками відліку його живопису можна назвати Клімта і Шіле, а прози – Кафку, Рільке, Кубіна, Музіля або Йозефа Рота. Це якщо згадувати імена широко відомі, адже в історії Шульца – можна сказати – є й імена широко невідомі. Наприклад, усе середовище польської інтелігенції єврейського походження, розсіяної містами і містечками довоєнної Східної Галичини: Дебора Фогель, Анна Плоцкер, Романа Гальперн, Марія Хазен, Станіслав Вайнгартен, Ізидор Фрідман і багато, багато інших, чиє життя перервала або зруйнувала спочатку радянська, а потім німецька окупації. Символом цих жертв Голокосту і став Шульц, людина і художник.

На жаль, ми все ще мало знаємо про окремі періоди його життя⁴.

Завдяки багаторічним пошукам Єжи Фіцовського частиною легенди Шульца стала доля його творів: живопису і гравюр, оповідань, листів і рецензій. Раптом виявилось, що творчий доробок, що давно став предметом міжнародної канонізації, є лише скромною частиною значно багатшого спадку Шульца, здебільшого втраченого в кошмарі війни, а лівова частка вцілілого зникла на десятиліття – хоча, можливо, ще не назавжди. Я маю на увазі десятки листів Шульца, його загублений роман «Месія», оповідання, зокрема, послану Томасу Манну новелу, написану німецькою, гравюри й олійні картини, що з них достеменно вціліла лише одна.

Власне, найдавніша тенденція шульцознавства – присвячена питанням про зв'язки життя і творчості Шульца – є «виносками

³ Більше інформації я наводжу в цій книжці: «Поетична мова та проза: творчість Бруно Шульца», там: розд. 6. Опис і оповідь.

⁴ Див. на цю тему: S. Rosiek, *Biografia Schulza jako wyzwanie (rzuczone historii)*, в: *Bruno Schulz: teksty i konteksty. Materiały VI Międzynarodowego Festiwalu Brunona Schulza w Drohobyczu*, ред. W. Meniok, Drohobycz 2016, с. 163–182.

до Фіцовського». Адже будь-яка праця на цю тему є свідомою чи мимовільною даниною гігантській роботі автора «Регіонів великої ереси»⁵ та його іншим канонічним творам, що корелюють сферу емпіричної шульцології⁶.

«Емпіричної», на відміну від іншої – побудованої не на скрупульозному збиранні фактів (біографічних, текстових, редакторських або іконографічних), а на дослідженні семантичної гнучкості Шульцівських творів (і створеного в них світу). Вона керується задоволенням від тексту (*plaisir du texte*) Шульца, застосовуючи при його прочитанні все багатство сучасних інтерпретаційних засобів. Творчість Шульца є для неї безмежним полігоном інтерпретації з перспективи всіх ідей (і мод) сучасної культури. Результати цього зазвичай дивні і дивакуваті, але унікальність Шульцівської прози, крім усього іншого, полягає у її відкритості й до такого підходу. І хоча більшість подібних інтерпретацій суперечать одна одній, творам Шульца пасує кожна з них, не так дивуючи, як зацікавлюючи і втягуючи. Кожна з них здається послідовною та обґрунтованою, хоча жодна не містить неспростовних методичних принципів.

Ось чому відповідь на запитання, кому зараз потрібне шульцознавство⁷ – якщо відомо, що з письменника не зробити героя масмедіа або політики – може здивувати. Нині Шульц потрібний самим шульцологам, літературознавцям, і в більш широкому сенсі: кожному, чия інтелектуальна діяльність полягає в читанні художніх текстів. Творчість Шульца – якщо сприймати її поза окресленим Фіцовським біографічним контекстом – є раєм для інтерпретаторів. Кожен може принести те, що його найбільше цікавить і кожна

⁵ Укр. Фіцовський Єжи «Регіони великої ереси та околиці. Бруно Шульц і його міфологія» / Пер. з пол. А. Павлишина. Київ: Дух і Літера, 2010. 544 с. Далі – РВЄ.

⁶ Див. напр.: J. Jarzębski, *Krytyk mówiący. Jerzy Ficowski jako badacz twórczości Brunona Schulza*, в: idem, *Prowincja centrum. Przypisy do Schulza*, Kraków 2005, с. 173–180; J. Kandziora, *Jerzy Ficowski o Schulzu – między rekonstrukcją a retoryką*, «Schulz/Forum» 3, 2013, с. 45, 78.

⁷ Див. А. Kalin, *Szulza życie po życiu – czyli po co nam schulzologia?*, «Czas Kultury» 2014, № 1, с. 12–23. Поп. J. Jarzębski, *Jak czytano, jak czyta się Schulza*, в: idem, *Szulzowskie miejsca i znaki*, Gdańsk 2016, с. 170–180.

інтерпретація буде прийнята. Шульц поза істиною і брехнею – хіба це не сповнення мрії наших сучасників?

Але феномен сучасної рецепції Шульца полягає не так у багатстві інтерпретації, як у їх міжнародному характері. У цьому сенсі він вже давно став всесвітнім письменником, читаним десятками мов і крізь призму безлічі читацьких традицій. Цей міжнародний і радикально компаративістичний Шульц, описаний *con amore*⁸, хоча й дотепер невідомий, сьогодні є символом великого тріумфу мистецтва слова. Справжня магія творчості Шульца – хай наскільки відрізняються її тлумачення – полягає у тому, що вона об'єднує, а не розмежовує читачів, постійно залучаючи нових adeptів у Шульцівську спільноту, яка буквально – не знає кордонів.

Можливо, ця інтуїтивно відчута особливість творчості Шульца – не враховуючи інших, більш прагматичних обставин – і сприяла тому, що спроба вирвати її з локальної дрогобицької єврейсько-польсько-української спільноти закінчилася повсюдним осудом і міжнародним скандалом. Ідеться про знищення спадку Шульца внаслідок таємного вивозу до Ізраїлю командою «Яд-Вашем» знайдених німецьким режисером Беньяміном Гайслером «фресок» Шульца, написаних ним у так званій віллі Ландау⁹. Ця справа була широко коментована польськими і зарубіжними масмедіа¹⁰.

Ми все ще не можемо застосувати до великого спадку «самітника з Дрогобича» основне філософське послання його творчості – сенс є тільки в цілому, в єдності, у поверненні до духовних витоків, що в них ми дозріваємо до розуміння один одного і світу. Ми-бо зна-

⁸ З любов'ю – прим. перекл.

⁹ Найважливішу біографічну інформацію про Бруно Шульца в цій книжці див. в: «Доповнення. Життя та смерть Бруно Шульца».

¹⁰ Див. J. Ficowski, *Ostatnia bajka Schulza*, в: idem, *Regiony wielkiej herezji i okolice. Bruno Schulz i jego mitologia*, Sejny 2002, с. 474–484 (укр. РБС), W. Budzyński, *Miasto Schulza*, Warszawa 2005 (розд. XIX «Schulz ginie po raz drugi...»), а також розлогі приписи № 182–187, с. 448–450). Поп. J. Jarzębski, *Schulz w Drohobyczu – wiek XXI*, в: idem, *Prowincja centrum...*, с. 149–172; K. Miklaszewski, *Zamiast epilogu. Ostatnia awantura o Schulza z freskami w tle*, в: idem, *Zatrącenie się w Schulzu*, Warszawa 2009, с. 213–218; див. статтю «Freski», в: *Słownik schulzowski*, ред. W. Bolecki, J. Jarzębski, S. Rosiek, Gdańsk 2003, с. 124–127.

ємо лише її фрагменти, крихти, тільки те, що йому вдалося опублікувати і що – випадково – уникнуло винищення.

Тож шанувальники творчості Шульца мають підстави для надії, що його загублені твори дотепер збереглись у державних архівах: російських, українських чи німецьких або в розсіяних світом приватних колекціях¹¹.

Захоплюючись доробком письменника з Дрогобича, не забуваймо, що він променіє зраненою, болючою красою Венери Мілоської.

¹¹ Така надія все ще підтримується «рятувальними» публікаціями Єжи Фіцовського, який кілька десятків років тому шукав, знайшов і врятував багато листів і малюнків Шульца та інформацію про його життя. Про нові, необхідні пошукові напрями спадщини Шульца див. піонерську концепцію Станіслава Росека, *Jak wydawać Brunona Schulza. Próba opisania kanonu edytorskiego*, «Schulz/Forum» 6, 2015.